

ГРАЂА

Др Душан Мартиновић

ОПСАДА СКАДРА
(10. октобар 1912. - 22. април 1913.)
- дневник Хортензе пл. Цамбаур (Zambaur) -

Приликом приређивања за штампу рукописа мемоарског списка дивизијара Митра Бошкова Мартиновића (Бајице, 1970 - Београд, 1954), који је угледао свијетло дана под насловом "РАТНЕ ГОДИНЕ 1912-1916", у издању "Новинско-издавачке установе Службени лист СРЈ" (Београд, 1996, 234 стр.), нађен је у генералној заоставштини и "Дневник" Хортензе пл. Цанбаур, супруге ц. и кр. генералног конзула у Скадру, који је, по свему судећи, аутор (Митар Мартиновић) намјеравао да штампа у прилогу својих сјећања о догађајима везаним за Први балкански и Први свјетски рат.

Како је генерал М. Б. Мартиновић настојао да ту своју намјеру реализује, очигледно, повјерио је некоме да са њемачког преведе дневник супруге аустроугарског конзула Цанбаура у Скадру, будући да је он објављен у Берлину 1914. године (Hortense Zambaur: Die Belagerung von Skutaru (10. Oktober 1912 bis 22. April 1913), Берлин 1914, 9 стр.)

Будући да дневник "Опсада Скадра" садржи личне импресије и доживљаје, и језгровито казивање Хортензе пл. Цанбаурове, као очевица опсаде града на Бојани 1912-1913. године од стране Црногорске војске, веома је занимљив и има, несумњиво одређену документарну вриједност, па

самим тим и научну употребљивост. Ради се, дакле, о аутору - жени једног дипломате, која је током вишемјесечне опсаде Црногорске војске Скадра, из дана у дан помно бљежила своје утиске о дневним догађајима и, усто, евидентирала релевантне податке тадашњих ратних збивања, са узгредним коментарима, што може бити интересантно за историчара "Скадарског питања".

Скадар, 9. окт. 1912.

Јутрос је званична објава рата од стране Црне Горе. Три топовска пуцња објавише почетак ратног стања. Прво осјећање које, обузе како град, тако и нашу породицу, било је осјећање изненађења, јер, узевши у основи, никада се нијесу узимале озбиљно пријетње Црне Горе. Покушава се да се католичка горска племена сјеверно од Скадра одврате од тога, да се изјасне за Црну Гору. Надбискуп ће ићи за Коплик да у овом правцу покуша и посљедње. Киазим-паша који је овамо упућен из Цариграда у нарочитој мисији, да умири земљу, дошао је као обично за више недеља прекасно. Сада се више не може ништа да уради. Надробљено је у чорбу и мора се кусати.

10. октобра 1912.

Једина телеграфска веза са иностранством прекинута је јучер. Мој муж покушаће да упуту у Медову курира за Лојдов параброд далматинско-албанске линије, а вјероватно ће се придружити и остали конзули - да исто ураде. Црногорци су већ у Анамалит-у и пале сва сла, чији се становници не предају без услова. Надбискуп се вратио не свршивши ствар; у мало што нијесу пуцали на њега.

Мој муж примио је посјету Киазим-паше и Садредил-беја, бившег посланика на Цетињу. Турци су као и увијек хладнокрвни, мјерс за одбрану предузимају се примјерном хладноћом.

Цио дан чују се пуцњи у даљини. Анамалит је готово цио спаљен. Црногорци се налазе са оне стране Тарабоша. Становништво Широке избјегло је. Зогај гори. Католичко свештенство збуњено је: страхује се од јуриша Црногораца, на који би се у вароши могло одговорити покољом хришћана. Ректор језуитски не тражи ништа мање него аустроугарску посаду за заштиту хришћана.

11. октобра 1912.

Топови грмс иза Тарабоша. Виде се многи димови, који потичу од упаљених имања. Отишла сам својој сусјетки, породици миридитског поглавице Пренк Биб Доде-паше. Пренк- паша сам није овдје. Напустио је земљу у тренутку када су ствари почеле да се заплићу. Сада се налази или у Аустрији или у Италији. Остале су му мајка и сестричина и показују више храбрости него мушки поглавица породице. Била сам код ових дама и попела се на њихов торањ са кога је прекрасан видик на варош и околину, са Тарабошем и цијелим планинским ланцем. Што се видјело, било је врло жалосно: први ужаси рата! Само горе муслиманска села: Коплику, Гриза, Пострипа и друга.

Преносе се гласови да је Турска закључила мир са Италијом и да је Грчка објавила рат Турској.

5 часова по подне. Борба код Зогаја још траје. Страшна бука топ-овске и пјешадијске ватре; резултат се још не зна. Хајдар-беј, стари познаник још из Митровице, који је овамо дошао са мисијом Киазим-паше, био је код нас између 4 и 5 часова. "Ми нијесмо спремни; ући ће у варош још ове ноћи", говораше непосредно. Био је толико узбуђен да је скинуо фес и изишао из куће, а да га не намјести, што је за муслимана највећи знак забуне.

Да ли ће Црногорци одмах освојити град? Је ли то могуће?

12. октобра 1912.

Мајор Садедил-беј, командант пука и један од главних ослонаца отпора, погинуо је у јучерашњој борби. Сахранили су га, а да га нијесу, по турском обичају, опрали, у његовом одијелу, у коме се борио, обливена крвљу коју је пролио за отаџбину.

Црногорци су прешли Бојану. Увече су били код нас на вечери Садредин-беј, бивши посланик на Цетињу и Хајдар-беј. Посљедњи се опоравио од свога очајања и како је јуче остала побједа на турској страни, сви се осјећају храбријим и намјеравају да утврде варош и организују правилан отпор.

13. октобра 1912.

Мале борбе. Била сам поново на торњу наших сусједа. Сада сви радо излазе на куле-торњеве; код фрањеваца, на торњу катедрале и код Пренкових, све је пуно радозналих, који се надају да ће видјети, а у ствари не виде ништа него дим.

14. октобра 1912.

Топовска ватра у предјелу Тузи. Говори се да су Црногорци узели Дечић. Пошта не функционише више. Мали брод "Скадар" аустроугарског Лојда, који саобраћа на Бојани, задржат је код Белаја. Било би страшно да нас одсјеку од свих комуникација.

6 часова увече. Садредин-беј овај час нам потврђује вијест да је Тузи капитулирало са цијелом посадом. Моје пријатељице из куће Биб Дода желе сјутра да отпутују.

15. октобар 1912.

Црногорци се тим занимају да израде пут на Тарабош. За четири или пет дана очекује се напад. Свако поподне пењем се на наш таван, одакле одлично видим Тарабош са прозора коморе за оставу. Овдје боравим самима.

16. октобар 1912.

Међу нашим познатим почиње човјек главу да губи. Страх господари њима. У нашој кући до сада све је мирно. Само када би тако остало! Сретна сам што сам мирна и у духовној равнотежи ради дјеце од којих желим да сакријем све што се дешава, да их не бих узнемиривала. Купујем потребе, јер ми муж савјетује да по могућству повећам своју резерву у конзервама, брашну и пиринчу. Пренкови нијесу отпутовали.

17. октобар 1912.

Јутрос је одржана конференција бискупа којој је присуствовао мој супруг. Све је у врло потиштеном расположењу. Посланик Садредин отпутовао је за Цариград, како се говори, да реферише како овдје стоје ствари; ја мислим прије да спасе своју кожу.

18. октобар 1912.

Покушано је да успоставимо курирску службу и то тако да се мали брод "Скадар" два пута недјељно упућује из Св. Јована Медовског у Котору, бар толико дуго док се може.

Данас смо сазнали да је Бугарска објавила рат Турској и да је Грчка предала ултиматум у коме је истакнута анексија Крита. Турској је дошло до гуше. Команду над Тарабошем примио је Хасан Риза, у Фуша-Штојту водиће операције Есад-паша.

19. октобар 1912.

Ноћас велика борба, која је трајала пуна 3 часа. Пјешадијска ватра била је до крајности живахна и необична бука у ноћи страшна. Говори се да су Црногорци потпомогнути Малисорима из Шаље и Шоша, напали Фуша-Штојт. У Анамалиту било је борбе јучер и прекјучер. Приближавало се Брдици - само неколико километара од Скадра. Како ће се то свршити? Немикоо-ови (грчки конзул и госпођа) још су изван себе; од своје владе нијесу добили никакво саопштење о објави рата и не могу да се усуде да отпутују; са друге стране, а због многих гласова који круже, страшно се боје фанатизованих муслимана. Због велике забуне, која је владала ноћас, за вријеме борбе по улицама, власти су забраниле људима да се појављују наоружани изван куће; ко се нађе на улици, биће убијен.

20. октобар 1912.

Први пут од објаве рата телеграм из Беча. Што нас је највише дирало, то су рђаве везе са отаџбином и несигурност о том шта нас овдје још чека. И даље купујемо потребе.

21. октобар 1912.

Била сам код Пренкових и дуго говорила са Мартом. Она је одлучно против Црне Горе и каже да цијела Миридита мисли као она.

22. октобар 1912.

Јутрос се чу пушчана ватра са правца од Мурићана. Од 11.30 и 5.15 (по подне) артиљеријска ватра између црногорских положаја код

Мурићана и Тарабона. Турцима је тек данас јасно да су им три остале балканске државе објавиле рат. Објесили су себи нешто лијепо о врат.

23. октобар 1912.

Преко цијелог дана црногорска артиљерија туче Тарабонш. Види се да се Турци налазе у врло неугодном положају. Кастрати, Врака и Коплику узети су од стране Црногораца.

Хоће ли се Аустрија сасвим мирно држати и оставити Скадар Црногорцима.

24. октобар 1912.

Каква бука! Готово цијеле ноћи вођена је борба на Тарабонш. Устала сам и обукла се да бих била спремна. Дјеца су спавала и нијесу ништа чула.

25. октобар 1912.

Велико кретање међу редицима и непрестано тамо-амо. Хасан Риза утврђује се, колико може.

26. октобар 1912.

Поново сам била на Пренковом торњу и дивила сам се љепоти предјела, планинама, брежуљцима, који нас окружује зеленим појасом; све то чини са вароши незаборавну слику. И све ово Црној Гори? Штета!

27. октобар 1912.

Врло јака топовска ватра код Фуша-Штојта. На жалост, виде се само бљескови и мало дима. Садањи ратови са бездимним барутом мало дају посматрачима. Око 9.30 часова изјутра почела је борба код Враке. У турској варошкој четврти појавила се велика паника, јер је једно зрно експлодирало наред улице. Ја се бојим да се на то морамо навикавати и још на сасвим друге ствари!!! Селјаци из околине бјеже у варош. Црногорци у наступању пале сва села. Говори се да ће сјутра сигурно бити овдје. Огромно је узбуђење међу муслиманима и католицима. Мирна сам, али жалосна. Једна граната експлодирала је у једној хришћанској кући, пробила

је таван и одсјекла главу једној жени и убила је двоје мале дјеце и повриједила шест особа. Такав је рат. Велика паника међу хришћанима.

28. октобар 1912.

Још се води борба око Враке. Чује се пјешадијска ватра и топовска грмљавина. Боже мој, колико ће потрајати још ово стање? За сјутра је заказан напад Турака против Коплика. Хиљаду муслиманских Скадаркиња ступило је под оружје и заклело се да ће умријети за отаџбину. Можемо ли се још надати да ће се варош држати.

Управо сам сада сазнала да је код Бардањола била велика борба, у којој су Турци потпуно потукли Црногорце. Ствар није више тако очајна по Турке.

29. октобар 1912.

Синоћ, затим цијеле ноћи и јутрос жестока пјешадијска ватра код Ренци и Јубани, источно од вароши. Око 9 часова изјутра почела је артиљеријска борба на Тарабошу.

5 часова по подне. Управо је сада престао бој у предјелу Ренци-Бардањол. Турци нијесу промијенили своје положаје, што значи да су Црногорци слабији. Заробљен је један црногорски официр и 8 артиљераца. Упали су у варош са гомилом која је викала. На градској кући извјешен је зелени бајрак. Пророков. Јавни викач (телал) позива људе да се боре за отаџбину и умиру. Муслимани су одушевљени и многи хитају рововима снабђени оружјем.

30. октобар 1912.

Јучерашњи дан био је сретан за Турке; на истоку, у близини Муселима, одбацили су Црногорце бајонетским нападом. Између 9 и 11 часова први пут падоше гранате непосредно у варош. Да ли ће се варош бомбардовати, или ће гађати само сјеверна градска утврђења? Звиждање зрна која пролијећу преко наших глава, још ме оставља мирном, не дрхти ни један мишић - осјећам као каква удаљена посматрачица, којој ништа не може да се деси. Одакле овај осјећај? Не могу то да објасним, само констатујем. Гледам људе и жене како се на улицама бацају на тле, или гледају да се крију иза подножја каква зида, чим чују звиждање зрна. Нијесам се ни покренула; моје тијело још није инстинктивно осјетило опасност у којој се налази. Ни дјеца не схватају шта се дешава. Ако су за нас још страшнији

дани припремљени, нека нам небо сачува овај мир, који нам је тако пријатан, јер је природан и није изазван јачином воље. Турци тврде да су Црногорци преко својих ухода сазнали да се у џамијама налазе слагалишта муниције и желе да их ватром (топовском) запале. Многи људи изгледају од страха као луди. Мајка монсињора Бумца, бискупа љешког, издржала је напад капље и остала је укочена. Данас су убијена два лица, а шест их је рањено.

По подне паде шест граната у хришћанску четврт града. Од 10.30 до 1 час по подне енергично бомбардовање. У вароши је пало 30 до 40 пројектила. До сада још нема никаквих детаља о мртвим и рањеним.

Пред вечер конференција конзула. Жеља је да се црногорском главном стану у Подгорици пошаље депеша, у којој се моли да се прекине бомбардовање вароши, јер се у њој не налази ни један једини борац, него само црквене установе, конзулати, жене и дјеца.

1. новембар 1912.

Јуче по подне између 4 и 6 бомбардовање се још појачало. Ми нијесмо нарочито пазили на то, јер нам је ћерка Тензета, која је свршила други разред лицеја, била на испиту пред комисијом и тако смо сасвим били издвојени од оног што се дешавало напољу. Само од времена до времена, говорио би Еди - наш шестогодишњи дјечак - сасвим тихо, да не би бунио Тензету: Мајко, опет бум-бум. Госпођица сачува исто тако присуство духа и ако су зрна фијукала и ударала око наше куће. Мој муж, као некадашњи генералштабни официр, улио нам је својим држањем непоколебљив мир. "Само без забуне" - то је нама лозинка!

Пред конзулатом купила се у ово вријеме свјетина и кретала се тамо - амо, сва блиједа од страха.

Послије испита одиграсмо уобичајену бриц-партију. Тада стиже извјештај из хотела, да тамо влада велика паника. Мој муж спреми се одмах, иако је већ почела ноћ, и изађе да тјешти људе како зна (власник хотела био је један Аустријанац). Једна бомба паде неколико минута раније у врт нашег канцеларијског чиновника Љубановића, а врт граничи са хотелом.

Већ поподне владаше у вароши велико узбуђење. Јавни викач објави да сви они који се боје могу да напусте варош у року од три дана. Свима то изгледа тако као да ће послје ова три дана отпочети немилосрдно бомбардовање. Сви хоће да бјеже; по улицама хришћанске четврти таласа се узбуђена гомила. Шта да се ради? То и ја питам себе. Да се отпутује? Да поведем дјецу и оставим мужа у таквом положају? Да се одвојимо? И шта

онда? Када све комуникације буду пресјечене, да не знамо једно о другом! Мој муж не може и неће напустити своје мјесто! У име Бога да ми останемо и дијелимо његову судбину! То смо одлучили и при том је остало.

2. новембар 1912.

Вијест да конзули нијесу отпутовали врло је умирила становништво.

Мирно јутро, по подне мало пјешадијске ватре у предјелу Браке. Говори се да су Турци ти који су напали.

3. новембар 1912.

Релативан мир у предјелу Браке, али се зато чује Тарабош и прилично бучно. 10 часова увечер: врло жестока борба отпочиње у предјелу Браке. Становништво је јако уплашено. Проводимо вече као обично - играмо партију брица. Не може човјек увјек дрхтати. У осталом каква је корист, када се човјек тако јако боји.

4. новембар 1912.

На путу ка Медови жестока борба. Поштански кавези с муком су пропали. Недавно, када се секретар канцеларије Прој (Proy) по испраћају своје жене до Обода враћао, убијен му је кочијаш на сједишту: упали су у борбену вреву и морали су са колима да се уклоне - преко мноштва лешева. Инжењер фирме Вилаже (Vilaget) Брио(т) тврди да ће се Турци на Тарабошу моћи држати још само неколико дана.

5. новембар 1912.

Јутрос велико изненађење: један брод са бијелом аустроугарском заставом показао се пред Широком, долазећи са мора. Узбудила се цијела варош. Ко је то био? Шта жели да нам саопшти? Треба ли то да значи мир? Најзад, послје хиљаду нагађања, дознала се истина: на палуби налазио се аустроугарски војни изасланик на Цетињу, генералштабни капетан Хубка. Предао је усмени одговор Краљев на колективну ноту конзула, упућену црногорској Врховној команди у Подгорици. Краљ жали што и мирно становништво вароши страда, али хуманитарни обзир морају да оставе првенство војним потребама. Ако не буде могуће да се Скадар узме на други начин него бомбардовањем, савладаће се варош чак и бомбардо-

вањем. Против овог не може ништа да се учини. Конзули су позвани да своје жене и дјецу, под заштитом капетана Хубке, морским путем упуте за Црну Гору и умољени су да покажу свој утицај да наговоре становнике Скадра на напуштање вароши, или пак, да изврше притисак на валију да преда варош, пошто је сваки отпор некористан. Намјерно се неће гађати куће на којима буде извјешена застава, али и најбољи тобџија може да погоријешу.

Тако је говорио црногорски Краљ. Дозвољено је мом мужу, као доајену, и Крајевском, као другом, да у присуству валије и других официра виде Хубку. Тамо ће им се предати одговор Краљев. Мој муж конференцисаше са Крајевским и одговорише сљедеће: "Не би им било могуће да своје жене и дјецу наговоре на одлазак, јер би ово био као знак узбуне и појавила би се страшна паника међу хришћанским насељем, које у чињеници да су овдје породице аустроугарског и француског конзула, виде извјесну гаранцију. Њихов положај, као конзула неутралних сила, забрањује им да изврше притисак ма у коју било страну. Што се тиче одласка скадарског насељсња, било би немогуће да се наговори, јер више нијесу слободни путеви за становништво". Послије тога Хубка оде. Као при доласку тако и сада завезаше му очи и није смио ни саким разговарати. Конзули одржаше конференцију и закључише да у Подгорицу пошаљу ноту, у којој су писмено формулисали оно што су, два по рангу најстарија конзула, већ усмено Краљу поручила. Осим тога, било је уговорено да се цијела ствар задржи у тајности, како би се избјегла паника код грађанства.

Милер ми је саопштио да је од своје (руске) владе добио наређење да напусти град, ако буде потребно. Осталим конзулима није ништа слично саопштено. Са свих страна се спрема цернирање. Шта ће то бити?

11. новембар 1912.

Не може се више купити ни угаљ, ни дрво. Лијепи изгледи за наступајућу зиму. Хоће ли ово заиста и даље овако ићи? Кад би само средили све за Божић, ради дјеце и потребних дарова и јелке.

Мој муж је купио данас седам петролејских пећи за канцеларије, јер чиновници нијесу могли више подносити хладноћу. Настојимо да купимо што више петролеја.

Италијански генерални конзул гроф Манчинели, који је овдје био прије италијанског рата и онда у Пиреј био премјештен, поново је послан овамо и треба сјутра да стигне. Од синоћ артиљеријска борба на Тарабошу. Хајдар-беј је отпутовао.

13. новембар 1912.

Топовски пуцњи с Тарабоша. Говори се да су Малисори обећали да ће заједно са Црногорцима учествовати у следећем нападу на град. - Каже се да су између њих и Црногораца последије заузећа Тузи наступиле размирице; али пошто су слични међусобно, удружују се опет.

У подне жестоко бомбардовање, најјаче што смо досад доживјели. У правцу муслиманске махале чује се вика која продире. Све заставе су истакнуте. Непрекидни писак и звиждук пројектила. Шаљемо кавазе напоље да би дознали куда пројектили падају. Бомбардовање је трајало преко цијелог дана. Увече дође француски конзул Крајевски да нам каже да је добио од своје владе наређење за одлазак; али пошто остали колеге остају, неће ни он отићи.

14. новембар 1912.

Бомбардовање као и јуче. Хришћани су све више нервозни и почињу да управо жале своје интриге са Црном Гором. Право им буди, то су плодови њихове политике.

15. новембар 1912.

Крајевски не зна хоће ли отпутовати или не. Неће да буде једини конзул који напушта Скадар. Осим тога, није лако проћи друмом до Медове. Тамо су сталне борбе.

Јуче и пресјуче је било борбе на Бардањолу и Штоју.

2 сата по подне. Моћно бомбардовање града; окна на прозорима треште, цијела се кућа тресе. Дјеца и гувернанта не кажу ништа. Мислим да не знају у каквој смо опасности. Што се мене тиче, страшино ми је кад гледам и мислим на дјецу. Дрхтим за та сирота створења.

16. новембар 1912.

Пораз Турака! Медову су заузели Црногорци. Збогом пошто, везе итд. Једна врло непријатна новост за мој данашњи рођендан. Прстен се око нас све више и више стеже. Ситуација из дана у дан бива све озбиљнија.

17. новембар 1912.

Говори се непрестано о доласку Срба у помоћ Црногорцима, али се не зна ни гдје се ови налазе. Неки се праве да знају, како су они преко Миридита ударили на Драч, не бринући се за Скадар; други опет кажу да је већ јуче била борба код Мјета између српских и турских трупа. Два дана нема бомбардовања! Можда ће остати при овом! Управо је доста ове "ситуације". Ближи се Божић, а наши пакети не могу да се доставе.

18. новембар 1912.

Слање поштанског каваза, као курира, изгледа да више апсолутно није изводљиво. Један је од њих отишао прије више дана и још се није појавио.

19. новембар 1912.

Јутрос је отишао са поштом један од наших каваза и један из италијанског конзулата. Видјећемо да ли ће успјети да се пробију и да ли ће донијети вијести. И Љеш је већ у рукама Црногораца; ја страхујем да ће то убрзо и са нама.

Положај Брлице, врло важне тачке за одбрану Скадра, треба да се ојача. Турци раде на томе грозничавом ревношћу. Хасан Риза показује изванредне војне способности и покушава да истрајним радом са великом далековидошћу поправи оно што је раније пропуштено.

20. новембар 1912.

Од прије пет дана не паде у варош ни једна граната. Вјероватно због густе магле која спречава непријатеља да тачно нишани на објекте које жели да уништи. Два наша поштанска каваза нијесу се вратила. То почиње да нас узнемирује.

21. новембар 1912.

Данас по подне дође до пушкарања на Тарабошу, иначе влада мир и нека врста примирја. Бар нам се тако чини.

23. новембар 1912.

Још никако нема каваза. Шта им се могло десити? Да ли им улаз бране Црногорци или Турци. Јасно је да хоће да нас изолују и да спријече саобраћај - везе конзулата са њиховим владама. Лијепи изгледи!

24. новембар 1912.

Објава мјесне владе даје на знање да је безусловно забрањен улаз или излаз, па ма за кога било. - Ето нас сада у миполовци! Живјела Европо! Живјели родитељи, пријатељи и познаници! Ето смо сада опкољени, без сваке наде да вам можемо да саопштимо шта се код нас дешава, а и да не знамо шта је код вас.

Опраштам се са цијелим свијетом! Чини ми се као да ће нас затворити у једну од оних старих тамница прошлих времена, из које нема изласка.

25. новембар 1912.

Вијест о потпуном и цијелом прекиду сваке везе поново је изазвала панику у вароши.

Новац нема више никакве вриједности, јер се за њега не може ништа добити. Јавни викач објавио је:

1. На улици се не смију срести групе више од 4 лица;
2. Све кафане и дућани морају бити затворени;
3. При реквизирању сваки мора да се појави добровољно и да преда тражен предмет; у противном случају биће предат ратном суду;
4. Нико нема права да сјече дрвеће, па чак ни на свом имању.

У Турској војној болници у вароши избиле су црне богиње. Само нам је то недостајало! Од октобра до средине новембра владала је епидемија шарлаха, а сада сто богиње. немамо више шта да пожелимо.

26. новембар 1912.

Објава на зиду - Хасан Ризе и Есад-паше јавља становницима Скадра да ће бити објешен онај који буде говорио о предаји и предавању вароши! Сасвим просто. Није потребан никакав даљи коментар.

Данас по подне састанак конзула, али чему.

27. новембар 1912.

Ратни суд значи сада све у Скадру: због једног да, због једног не затварају, због какве маленкости туку - влада терора у малом.

28. новембар 1912.

Вечерња жестока пјешадијска ватра у крају око Бокси-а; борба је трајала до 1 час по поноћи, а онда је било све мирно! Напад Црногораца поново је одбијен и чини се као да они неће ући у варош тако лако како то мисле њихове присталице (партијске). Турци се овдје још једанпут показују као врло упорни браниоци.

29. новембар 1912.

Мора се човјек на овај живот у опсједнутој вароши тек научити, јер се ништа друго не може учинити; хтјело се - не хтјело се, морамо остати у заробљеништву и чак без права да се жалимо. Рат је рат! Увјек се говорило да црногорске пријетње неће бити озбиљне и сада морамо да осјетимо озбиљност ствари на сопственом тијелу.

30. новембар 1912.

Данас умало нијесам погинула!

Бомбардовање је поново почело у 2^{1/2} часа и трајало је до 4^{1/4} по подне.

Овога пута већи дио граната паде у хришћански дио града.

Муж ми је био на сједници конзула, а ја сам у 4^{1/2} била у свом малом, оријенталном салону, у кућу који је два метра удаљен од копља заставиног. Зид око њега обавијен је зимзеленом. Тада изненада ужасан ударац,

пуштање лишћа, зимзелен се издиже у пуном смислу ријечи изнад зида, земља, и прашина продиру кроз отворен прозор. Све се ово десило у једној секунди. Зрно ме је тако рећи дотакло и ударило у врт сусједне куће. Била сам стварно више зачуђена него преплашена. Не може се наћи времена да се схвати догађај; догађа се сувише брзо... Ако човјека не осакате за цио живот, то вјерујем да оваква смрт не би била страшна. У сваком случају могу да кажем да сам добро прошла.

1. децембар 1912.

Децембар! Божић на прагу! Да ли ћемо о Божићу још увијек бити опкољени? Не могу да вјерујем, то би ме растужило. У опасности су и јелке поклони моје сироте дјеце. Било би ми тешко. Ипак, надамо се.

2. децембар 1912.

Данас се води борба у крају око Вукатана и Ренци-а. Само да се варош не бомбардује! То је све што се захтијева. То је нешто сасвим нарочито, овај осјећај одсјечености од цијелог свијета- да човјек не зна шта се у свијету дешава, да буде упућен на своја четири зида и варош Скадар више него на цио свијет. Ко би рекао да ће нам се тако нешто догодити!

3. децембар 1912.

Пред вече енергичан напад на Фуша-Штојт и једновремено и на Бардањол. Трајао је до 11 часова ноћи. Турци су донијели у варош 30 до 40 рањеника. Српске трупе налазе се у Задрими и изгледа да су тамо увеле правилан управни систем.

Команда тврђаве забранила је радозналим да се пењу на торњеве (куле) ради посматрања борбе.

4. децембар 1912.

Прича се да је једна граната од 100 кг тежине и 24 цм у пречнику пала у ровове. То може лијепо да изгледа! А ако таква једна удари у варош? Боже мој шта нас још очекује? Каквим ће још опасностима бити изложена моја драга дјеца и мој добри муж.

5. децембар 1912.

Чудни људи ови Турци! Годинама нијесу ништа радили, а сада, када им је дошло до гуше, и када су готово изгубљени, раде истрајно и ревносно. Направили су велики мост преко Кира, утврђују се на свим странама и дух трупа одличан је. То је својствено - у одбрани су збиља достојни дивљења.

7. децембар 1912.

Купујем све што ми дође до руку: шунке, кобасице, бутер - поручујем, десно и лијево, брашно и шећер. Као домаћица осјећам се одговорна за храну коју морам да спремам, толико колико могу, својој породици и послузи, до посљедњег дана опсаде. Је ли овај посљедњи дан још тако далеко? То је питање.

8. децембар 1912.

Данас послије подне између 2 и 4 часа кратак, али прилично жесток артиљеријски дуел на Тарабошу, према Зогају.

9. децембар 1912.

Изгледа да је јуче овдје био црногорски парламентар и да је од стране Краљеве понудио да увезе животне намернице за конзулате; Хасан Риза изгледа да је одговорио, да су и конзули, као и читава варош, снабђевени свачим и да помоћ није потребна ни у чему. Тако се прича, јер се потврдно не зна ништа, јер се Хасан Риза потпуно повукао на Бардањол, не прима никог од конзула, а и не посјећује, и ником не даје податак о догађајима.

10. децембар 1912.

Један ухода прича да је аутономија Албаније закључена ствар.

11. децембар 1912.

Јуче је опет био овдје парламентар и кажу да је поставио ултиматум о предаји до православног св. Николе (19. XII) - у противном нека се буде спремно на страشان напад.

12. децембар 1912.

Непрекидно се говори о примирју између савезничких балканских држава и Турске. И поред овог примирја могла се чути данас жестока топовска ватра. Неколико граната пало је на пазар. Свој начин живота нијесмо ни у ком погледу промијенили.

13. децембар 1912.

Гроф (конте) Манчинели (Mancinelli) причао је мом мужу, да му је црногорски генерал Мартиновић поручио, да ће варош на најенергичнији начин да бомбардује, ако Хасан Риза не буде водио рачуна о примирју.

15. децембар 1912.

Жестока пјешадијска ватра. Неколико топовских метака у предјелу Брдице. Лијепо примирје.

17. децембар 1912.

У околини се воде борбе. Дан за даном пролази а ми смо још увијек на истом мјесту. Импровизоваћу јелку (божићно дрвце) за своју дјецу, јер се до 24. не можемо ничем надати. Тешко себи човјек може да представи да не може ни слати ни примити карте за Божић и Нову годину.

18. децембар 1912.

Говори се да су Турци прекјуче при једном испаду у предјелу Пистули тучени.

20. децембар 1912.

Добра дјеца припремају се за Божић. Као обично пјевају своје пјесме и предају се радовањима која ће нам поклонити на Бадње вече (24).

23. децембар 1912.

Судар 17-ог, о коме се говорило да су у њем Турци тучени, показује се насупрот као успјех и као тежак пораз Срба који су (на бојишту) оставили хиљаде мртвих.

24. децембар 1912.

Божић (Бадње вече) опсађених.

Украсила сам дрво толико колико сам могла, а што се тиче поклоне, издали смо дјеци упутнице на дарове које смо им намијенили, а то смо учинили и за госпођицу. Још је био присутан само вицеконзул Мајрхаузер (Maughouser), који с нама дијели радост и жалост опсаде.

Док смо тако мирно проводили Бадње вече, борило се напољу код Штоја великом жестином. Бука пушчане ватре била је толика да је често изгледало да се све догађа у вароши.

27. децембар 1912.

Дани празника - Божића прошли су незапажено.

29. децембар 1912.

Борба код Фуша Штоја исте жестине као и 23. Почињемо се навикавати на ову пушчану интензивну ватру.

30. децембар 1912.

Навала на пекарске радње да би се добио комад хљеба, постаје из дана у дан све страшнија. При овоме је данас придављена једна мала девојчица.

31. децембар 1912.

Као „опсађени“ ући ћемо у Нову годину! Ко ће нас спасити? Још увијек се овдје надамо и увјерени смо у то да Аустрија неће оставити Црној Гори плод напорног рада и тако велике интересе. Најзад мора се за нас наћи излаз из овога ћор - сокака!

Када ко живи у иностранству, као што сам ја живјела, која сам тако рећи рођена у конзуларној каријери, то има сасвим друго осјећање љубави према отаџбини, него они који никада не напуштају отаџбину. Овдје је човјек међу различитим народностима, поносан и срећан што је Аустријанац и има само једну мисао да са пуно славе и пуно части изиђе из тешких ситуација и да покаже за што је способан. Нека би нам Нова година дала прилике да вршимо своју дужност, нека се одржи наш престиж и наш стари утицај у Албанији! Ово је унутрашња жеља, која овог 31. децембра потпуно и у цјелини испуњава срце једне сироте опсађене.

1. јануар 1913.

Сунце које зрачи 1. јануар 1913. показује се као лијеп прољећни дан. Од 8. октобра ми смо у ратном стању са Црном Гором, а од 16. новембра одсјечени смо од сваке везе према спољном свијету; затворени смо као у мишоловци.

Мој муж је јутрос отишао језуитима - на богослужење (на мису), а ја сам устала у уобичајено вријеме. У 11 часова дођоше неке посјете: међу њима руски вицеконзул г. Милер, Мектубџи, драгоман вилајета. Већина посјетилаца са свештенством на челу, због изузетне ситуације у којој се варош налази изоставила је ове године уобичајене посјете у међусобном споразуму. Око 4 часа по подне пођосмо мој муж и ја - Пренковима, преко, а оданде језуитима на благослов, а затим кући гдје пописмо кафу са комадом "гутелхупфа" који нам је поклатио г. фон Мајрхаузер (не знам гдје га је нашао). Вече прође као обично; послије вечере мали бриц. Данас се чуло само неколико осамљених топовских пуцњева.

2. јануар 1913.

У вароши се говори, поред обичног, и о аутономији и окупацији од стране Аустрије, и о српском парламентару, који је, кажу, јуче дошао овамо да постигне примирје између ратујућих страна. Прилично сигурно је то

да је главни командант Хасан Риза-бег вратио парламентарара не саслушавши га. Тако ми стојимо још пред неизмијењеним чињеницама.

3. јануар 1913.

Пада киша, вријеме је мутно као и расположење. Гађа се са времена на вријеме и јављено је да ће вечерас бити велики напад. Убрзо неће бити хране. Од прије двије недјеље нема шећера и брашна; петролеума нема од прије три недјеље.

6. јануар 1913.

Противрјечни гласови круже по вароши. Једни кажу да је мир већ закључен и да ћемо бити слободни за неколико дана, а са друге стране, чује се да је Бар бомбардовала аустријска и енглеска флота; да је Цариград пао и да је султан побјегао у Азију. Небројане лажи преносе жене које из сусједних села доносе дрва и које једино пуштају у варош, пошто их претресу од главе до пете. Довољно је да се нађе писмо, исписана прибиљешка, новина - па да се казне стријељањем. Режим терора не обзире се много.

Ове вечери још смо једанпут запалили јелку (божићно дрвце). Хасан Риза послао је моме мужу фотографију по пуковнику Фари-бегу. Јунак опсаде Скадра носи своју походну униформу са наполеонском позом. Ма како одлучи ратна историја, његово ће име бити за увијек у аналима историје.

8. јануар 1913.

Данас прослављамо - наш дан вјенчања. На жалост, због опсаде, није било никаквих поклона. При "ланчу" смо наздрављали медоком једно другом, а у вече ово треба да буде шампанцем. У свом малом салону чувам три комада гранате за успомену на бомбардовање. Никад у животу нећу заборавити бомбу, која је зујала кроз наш врт, два метра удаљена од прозора гдје сам се налазила. Још гледам лиишће зимзелена које се припило уза зид врта и које је јаком струјом ваздуха било потпуно покидано. У паду бомба је земљу тако узвитлала да је цијела гомила пала у спаваћу собу мога мужа на 1. спрату, на којој је прозор био отворен; земље је било чак и на крову.

9. јануар 1913.

Диван дан! Истина је да је зима као створена за вођење рата. Ништа ново - овдје ондје пушчана ватра. Главна је ствар да се штеде намирнице, да би се што дуже изишло на крај.

10. јануар 1913.

Данас прије подне између 10 и 11 часова дошао нам је у посјету француски конзул Крајевски. Нема више петролеума, а ни кромпира. Имамо резерве за више од мјесец дана, јер издајем понешто кромпира само сваког четвртог-петог дана.

Назуј-бег донесе вијести од Есад-паше, по којима изгледа да је сигурно да ће Црна Гора добити Скадар и крај до Старог Дрима, а Србија Медову као крајњу тачку Дунавско - Јадранске пруге. Остатак Албаније добиће аутономију, под највишом управом Црне Горе. Енглеска, Русија и Француска јесу за ово рјешење; Аустрија, Немачка и Италија гледају га непријатељски. Шта је истина? Док смо опкољени најбоље да се ништа не вјерује.

14. јануар 1913.

Најзад једна новина послвије два мјесеца немања (новина). Била сам као луда кад сам их видјела. Донијела ми је Марта Биб Деда и могах бацити поглед на "Coggiere della Puglie"; Бари 3. јануар. Конференције се држе у Лондону, на једној страни балкански савезници са Турском - коју заступа Рушид-бег, а на другој посланици великих сила, под предсједништвом Греја. Турска је најприје покушала да се постави иза великих сила, али како у овом није успјела, одлучила се: прво да напусти Македонију и Епир са Солуном, друго да преговара само са Бугарском због граница Једрена, треће, да се покори одлуци великих сила у погледу острва Крита. Савезници су у питању Једрена, острва и Крита одбили посредовање великих сила и желе сами са Турском да преговарају. Турска делегација очекује упутства из Цариграда. Највећа је тешкоћа у питању Албаније и главно је питање судбина Скадра. Црна Гора тражи ово мјесто, а Аустрија изјављује да ће трпјети заузће само под условом да добије Ловћен, код Котора (Кореспонденција Рајтер). Црна Гора ради у Петрограду свим средствима која се могу измислити, у осталом постоје непосредни преговори између Беча и Петрограда по овом предмету.

Исти лист доноси и извјештаје о мобилизацији из Аустрије и вијест да је здравље нашег љубљеног цара колебаљиво.

15. јануар 1913.

Надбискуп Саређи послао је дјецџ неколико наранџи - у овим данима нужде збиља кнежевски поклон.

Вијести страних новина које се прокријумчаре у опсађену варош, коју тако добро чува Хасан Рџза, учиниле су јак утисак на мене.

16. јануар 1913.

Ноћас су се опет чули топовски меџи. Говори се да се Црногорџи повлаче, али то су само гласови. Тарабош се од дужег времена поново јавља.

Пада јака киша и захладњело је. Петролеумске пећи не штите довољно од хладноће.

17. јануар 1913.

Јуче примисмо посјету монсињора Бумџиа, који нам је показао писмо бискупа Колести-а; било је написано на платну и ушивено. Монсињор Колести говори о аутономији Албаније и о сваџим интригама између Црне Горе и мирџдитских поглавица. Хладно је! Прва зима у којој пећ не загријева наш стан. Канџеларије Генералног конзулата загријевају се угљем, али се за нас не доноси.

18. јануар 1913.

Овдје и ондје чују се топовски меџи, или пушчана ватра. То је све.

19. јануар 1913.

Мој муж био је прије подне код Есад-паше, а послџе подне код Крајевског.

Прави прољећни дан.

Мој муж је примио грофа Мачинелија, који је добио вијести са Цетиња од барона Сквити-а. Каже да је ситуација далеко од тога да буде регулисана и да се крај још увијек не може сагледати.

Данас је поново предузето бомбардовање, али не против наше четврти. У даљини чује се пушчана ватра. Изгледа да се борба води на мосту код Меси.

21. јануар 1913.

Данас доживјесмо сензационалан тренутак. Управник поште Штангер донесе нам писмо, које му је предао један човјек и које је било упућено генералном конзулу. Човјек је дошао из Црне Горе и успјело му је да сакрије писмо и да не буде ухваћен. На жалост, у писму ничег занимљивог. Вицеконзулат у Бару пита само како нам је.

Види се да су се Црногорци одрекли насилног напада на варош. Како ово не могу, желе да нас натјерају да гладујемо.

22. јануар 1913.

(Ноћу олуја, град и киша.)

24. јануар 1913.

Опет је унијето у варош писмо бискупа Колетси-а, овог пута у облику папирног "записа". У писму је слjedeћа реченица: "Аустрија је до зуба наоружана и барон Конрад наименован за шефа генералштаба". Како монсињор Колетси пише, и Русија мобилише. Изгледа да се спремају велике ствари, а ми смо још увијек опкољени.

25. јануар 1913.

У свом салону нађох Есад-пашу у живахном занимању са Адолфом.

Млади турски мајор, који је прије неколико дана био код Адолфа, дошао је поново јуче и преплавио га је комплиментима од стране команданта Хасан Риза-бега. Политика се промијенила посљедњих дана. Све што се зове аустријско гледа се пријатељски и са симпатијама. Турци нас сматрају као савезнике, откако су читали посљедње прокријумчарене новине; раније су нас држали као подржаоце Црне Горе.

26. јануар 1913.

Пред вече дође мајор Кирами да говори са мојим мужем и да га увјери о особитом пријатељству Хасан Ризе.

28. јануар 1913.

Нашао се човјек који путује за Медову и који ће покушати да понесе неколико писама.

Госпођица Марта донијела ми је писмо од др Садедина, које је било ушивено у седлу. Пише да је видио црногорског краља, који му је у најмирнијем тону изјавио да ће Скадар бити узет данас или сјутра. Појавиле су се мале побуне међу албанским трупима. Умиривао их је Хасан Риза, али ово ипак значи извјесну несигурност за Турке.

29. јануар 1913.

Тарабош, са једне, и Зогај, са друге стране, грме данас цео дан.

30. јануар 1913.

Планине су снијегом покривене. Хладноћа је интензивна. Мој муж посјетио је јутрос г. Милера, нашег руског колегу.

31. јануар 1913.

Трагична ноћ. Хасан Риза, командант тврђаве и скадарски валија, убијени су ноћас. У повратку од Есад-паше убили су га из заседе три индивидуе, које су му испалиле иза леђа 7 метака. Хасан Риза пао је на сред друма и умро јутрос у 2 часа. Сахрањен је у 10 часова. Ово убиство у опсједнутој вароши, од стране једног од њених становника, извршено на ономе који је ту варош бранио, јест нешто што душа у дубини осјећа.

1. фебруар 1913.

Есад-паша ја на Бардањолу, заузима мјесто Хасан Ризе.

2. фебруар 1913.

Хиљаде разних гласова круже по вароши. Говори се да се Аустрија већ бори против Црне Горе. Једно што је по једном писму монсињора Колетси сигурно, то је: да Скадар неће припасти Црногорцима. Аустрија, Њемачка и Италија, и чак Енглеска, одлучиле су да Скадар буде пријестоница аутономне Албаније. Младотурци су на крми.

Сав свијет мисли и отворено се изјашњава да је Есад-паша наредио да убију Хасан Ризу, да би могао предати варош Црногорцима. Боље посвећени имају, ипак, добар разлог да у то сумњају.

Мој муж је данас по подне отишао к надбискупу.

Води се борба у крају око Вауденс-а.

3. фебруар 1913.

По најновијим вијестима које смо примили, припремају Срби и Црногорци велики напад. Говори се о једном, парламентару који је у црногорском чамцу дошао преко Језера са извјешеном бијелом заставом. Јутрос је мој муж по чудним странпутима примио шифровану депешу из министарства, датирану 5. децембра.

4. фебруар 1913.

Непријатељства су поново отпочела како објављује коминике Есад-пашин. Мајор Кирами причао је мом мужу о смрти Хасан Ризе. Јадник је очајан, као и осталом због судбине цијеле вароши.

Сељаци из Барбалуши побјегли су у град. Кажу да су Срби донде допрли. Чује се топовски пуцањ час овдје, час ондје.

7. фебруар 1913.

Напад је почео јутрос око 4 часа. У почетку до 10 часова на појединим мјестима, затим општи на Тарабош, Фуша Штојт, Бардањол - ништа се није чуло, него заглушујућа бука оружја. Гранате су падале као град. - Између 1 ч. и 4 ч. по подне напад се све појачавао. Земља дрхти под мецима Тарабоша.

Ваздух је испуњен мирисом барута и са свих страна ломљава, сјеван и грмљавина - могло би се помислити да је крај свијета.

8 ч. увечер борба траје неумањеном жестином.

8. фебруар 1913.

Борба грми већ 36 часова! Без одмора! Ноћ је била пуна страхоте која савлађује. - Дан је свануо и борба још увијек траје, без одмора и попуштања, са истом дивљином. Мој муж и ја нијесмо ока склопили. И данас траје борба, али са неким прекидима и мање огорчења. Примјећује се замор на објема странама. - Пронеси се глас да су у варош пријетили да ће убити три високе особе, да би скренули пажњу Европе на Скадар. Ово би биле: надбискуп, мој муж и Манчинели. Иако ми разумни људи говоре да на такве гласове не би требало обраћати пажњу, осјећам се - мислећи на Хасан Ризу - обузета лудим страхом.

9. фебруар 1913.

52 часа! Пакао на земљи! Бомбе падају у варош. - Цијелу ноћ грмио је Тарабош.

У 11 ч. прије подне доведено је у варош 360 заробљених Срба.

Између 1 и 5 ч. постала је борба интезивнија. - Говори се да су Црногорци заузели Бардањол. Брат др Садедин-а побјегао је са бардањолских брежуљака и сакрио се код Пренкових.

Наша болница препуњена је турским рањеницима.

10. фебруар 1913.

Данас је релативно мирно.

11. фебруар 1913.

Тишина пред олујом. Говоре да је кратко примирје, да се мртви сахране и рањеници покупе.

Турци немају више никакве наде да ће се одржати, али желе да у борби умру и да се не предају.

Бискупи хоће да иду Есад-паши и да га моле да преда варош. Ја вјерујем да Есад-паша ништа не би радије учинио, али му официри не дају да се крене.

Вријеме је дивно.

12. фебруар 1913.

Говори се да су Срби у посљедњим борбама изгубили 2000 људи. Турци не дају број својих мртвих, али има најмање 2000 рањених. И губици Црногораца мора да су били знатни. Примјећује се да су ослабљени, јер због чега би било ово затишје у операцијама. Говори се о "беси" коју су задали турски официри да ће варош из темеља разорити, чим се покаже да је отпор узалудан. На улазу у варош, два корака од сједишта (двора) над-бискуповог ископани су ровови, да би се, тијело до тијела, бранио непријатељу улаз у варош.

13. фебруар 1913.

Данас су се опет чула топовска зрна - како ударају у варош и мислило се да долазе од Бокси-а. Исто тако пала је једна бомба у кухињу куће Пагет, гдје станују енглески љекари.

Кружи глас да је 5 српских официра дошло команданту Брдице и да желе да се предаду они и њихови батаљони, јер су им тобоже турска појачања за леђима. Турске трупе - одакле? Надбискуп заступа другу верзију: аустријске и италијанске трупе изгледа да су заузеле Драч, Валону и Медову?

И опасност глади је пред нашим вратима.

15. фебруар 1913.

Инфамно је и кукавички како Црногорци ноћу раде. Опаљују топове, бомбардују варош која спава, у којој нема ни једног јединог борца.

Данас по подне био је мој муж код Манчинели-а.

17. фебруар 1913.

Бомбардовање од раног јутра. Између 2 и 4 ч. по подне нишанило се непосредно на нас, на Конзулат, на мотку на којој се вила застава.

Сазвана је сједница конзула по подне.

Говори се о нападу који треба да се вечерас изврши на Брдицу. Видјећемо.

18. фебруар 1913.

Цијелу ноћ тучена је варош у интервалима од 20 минута. Собу за рад мог мужа испунили смо двоструким редом врећа напуњених земљом. Подрум испод ње удесили смо за преноћиште.

19. фебруар 1913.

И бомбардовање цијелу ноћ. - Рањена је ташта инжињера Бриот-а.

Црногорци се не осврћу ни на заставе, ни на болнице, које чак барбери нијесу смјели да нападају. То је нечовјечно и недостојно! и све се то дешава у 20-том вијеку и не диже се ниједан глас да протестује против такве срамоте.

20. фебруар 1913.

Размаци између топовских зрна 3/4 часа, а не 1/2 као до сада.

21. фебруар 1913.

Утврђујемо кућу.

Није то нормално бомбардовање које са страшном жестином траје 24 часа - не, већ 14 дана туче се варош правилношћу часовника, а дању и ноћу падају бомбе у истим размацима.

Цијело становништво обузето је ужасом и паником.

Шта раде силе? Шта каже Европа на ово клање?

Руски конзулат извјесио је данас своју заставу, не на јарболу гдје прилично ниско стоји, него толико високо колико је било могуће - на крову куће. - Боји се нашег сусједства. Није добро у таквим временима, пред Србима и Црногорцима, бити преблизу какве аустријске куће.

23. фебруар 1913.

Ноћ мирна - у нашем кварту.

Турски кварт тучен је цијеле ноћи као обично. Убијена је жена једног турског љекара.

Прошлог петка увукли смо у десет празних боца по један шифрован телеграм исте садржине, са молбом нешифрованом - у додатку - оном који нађе боцу, да њихов садржај преда каквом агенту Лојда или капетану аустријског Лојда, који је опет замољен да предаваоцу да награде два наполеона. У овим депешама објаснили смо неиздрживо стање у коме се налази варош од прије 14 дана. Боце смо повјерили току Бојане, која треба да их однесе у море.

Јавља се за велики напад. Данас по подне у 3 ч. 30 м. Видјећемо.

24. фебруар 1913.

Бомбардовање је трајало цијелу ноћ и било је управљено више против турског кварта.

Есад-паша послао нам је јутрос велики комад ементалског сира. Збиља врло љубазно од њега.

25. фебруар 1913.

Турски војни клуб претворен је у болницу.

Једна од многобројних турских болница бомбардована је такође јуче.

Јуче по подне дошла су три црногорска преговарача у варош да одговоре на протест Есад-пашин, који је дигао глас против гађања болница и једновремено молио да се пропусте љекови. Око болнице није одговорено ништа, а што се тиче љекова, то су могли да пусте под условом да се издаду црногорски рањеници у замјену за турске.

Мој муж обичао је јутрос рањенике у нашој болници; нашао је да се сви добро његују и да су врло задовољни.

Говори се да је данас вођена борба око Брдице, али се не чује много.

26. фебруар 1913.

У 1 ч. и 30 м. по подне почело је гађање сваких 10 минута један метак.

Данас је то други топ што шаље смрт у варош; топ је различит од топа на који смо навикли до сада, потмулији је и звиждање је мање оштро.

Вријеме је лијепо.

Цијело вече и цијелу ноћ падале су бомбе у варош.

27. фебруар 1913.

Какав ужас! Између 1. 30 и 4 као да се пакао отворио.

Послије много дана за вријеме који су турски топови ћутали почеше поново гађати. Црногорски одговорише на страховит начин. - До поноћи слушали смо страшно звиждање, изнад наших глава, граната 21 цм пречника.

28. фебруар 1913.

Руски конзул Милер и француски конзул Крајевски желе да напусте варош.

Данас око 11 часова почели су опет тући нашу страну.

Обишли смо болницу... Нечовјечно - Ни војници, ни утврђења нијесу јуче дотакнути бомбардовањем.

Црногорци убијају само ненаоружане старце, као и жене и дјецу.

1. март 1913.

Бомбардовање цијелу ноћ.

Данас по подне била сам код Пренкових, гдје сам наша руског конзула, који се тамо повукао, чим је једна бомба од 21 цм калибра пала у његов врт. Кад Црногорци више не обраћају пажњу на руску заставу и православно цркву, чему да се надамо?

У вароши има добровољаца, који су дошли из Босне да се боре за Турску. - Раде код нас. - Хтјели би да оду, али како?

Влада у (Бечу) не зна да се не респектују куће странаца, и не слуги да свака аустријска застава представља мету, да сви вјерски заводи који су под протекторатом Аустро-Угарске примају свој дневни оброк граната, да се нишанило на мотку заставе. Школску браћу погодило је 5 зрна, велики комплекс језуита осам, фрањевце пет.

Црногорци туку руским топовима православну цркву пред очима руског конзула. Занимљиво као детаљ.

3. март 1913.

Бомбардовање траје три недјеље и три дана.

(Граната хаубице 21 цм од Бокси-а пада у двориште пробивши зид.)

Мој муж и Манчинели јутрос су отишли Есад-паши. Горе на Тепе-у изгледа све мирно и тихо и Есад-паша нити даје конзулима да отпутују, нити колонијама, никоме уопште. Он више чак и не брани варош, јер трпи да се сваке ноћи туче страшином ватром мјесто у коме нема ни једног борца! И турски топови ћуте.

Ноћас су Црногорци тукли са друге стране - сваких минута, до 6 часова јутра. Туку квартал конзулата и нарочито конзулате да присиле конзуле да савјетују Есад- паши да преда варош Црногорцима.

Не налазим више никаквих ријечи за такво варварство. И наше се владе не мичу! Је ли то могуће!

4. март 1913.

Јуче поподне стигао је један црногорски преговарач, тј. два војна лица и бивши црногорски конзул у Скадру г. Пламенац. Дошла су од стране Језера на малом црногорском чамцу; при доласку завезали су им очи и увели их у царинарницу. Тамо их је нашао Есад-паша и говорио је са њима три часа. Када су га упитали за садржај преговора, Есад-паша саопштио је конзулима да се ради само о предаји обећаног завојног материјала. Сакупљени конзули саставили су ноту којом су се обратили црногорском команданту са саопштењем да није одржана изјава дата у почетку опсаде да ће се поштовати стране заставе, и да су конзулати због тога до крајности угрожени. У ноти је замољено да се једновремено одреди неутрална зона. Конзули замолише Есад-пашу да ову ноту преда црногорским преговарачима. Есад-паша био је спреман да то учини, али преговарачи не хтједоше да је приме, јер немају, како рекоше, никаквих инструкција у

овом погледу. Долазак парламентарара изазивао је у вароши живахно кретање. Почело се викати: Мир! Мир је закључен!

Пламенац (послије распитивања о штети коју су нанијеле аустријском генералном конзулу двије црногорске гранате) изјави да се због многих застава не може видјети куда се тачно гађа. Рече и то да су Бугари у Једрену тако, па и још горе радили и да су (Црногорци) у пуном праву да продуже гађање на овај начин. - Јутрос су конзули покушали да јучерашњу ноту предаду по турском парламентару. Али је то Есад-паша категорички одбио. О томе да неко изађе из града, не може бити говора, не само због Турака. Црногорци су изјавили да никог неће пропустити. Данашња ноћ је за нас била мирна. Гађали су само на турски квартал и убили два човјека. Свака ноћ тражи своје жртве.

5. март 1913.

Сваких 5 минута (ноћу) огромна граната тражила је своје жртве. Код Стиматинерина (фрањевки) убијена је једна новица и три друге сестре рањене. - (У вароши) се вјерује да мој муж соколи Есада на отпор.

Мој муж је одлучио да ноћ проведемо у касарни (војној) на Тапе-у коју је ставио на расположење Есад, и која је колико-толико заштићена од топова.

Говори се да се на брежуљцима бардањолским између црногорских официра и војника виђају и даме у шеширима. Ако се то потврди, онда су то, без сумње, даме са Цетиња; које посматрају како се бомбардује варош, и како се бацају у ваздух цијеле куће, пуне жена и дјецe.

Сваке ноћи туку (Црногорци) католички Скадар, конзулате, вјерске установе. И мора се човјек нехотице подсетити да је западна Европа непрестано са дивљењем говорила о овој витешкој нацији. (Тек што дођосмо на Тапе отпоче бомбардовање касарне и сав се свијет разбјеже.) Склонили смо се у једну колибу испод Тепе-а. Отпоче бомбардовање вароши пуном жестином.

Једна граната пала је у хотел "Европа" (власник Мићић.)

Данас по подне требало је да се састане конзуларна конференција код доајена, грофа Манчинелиа, да би се интервенисало код Есад-паше да бар варош брани, да покуша да ућутка страшни топ код Бокси-а, који уништава варош и који је мало дана више ужаса направио него што то описује Данте у свом "Паклу". - Руски и француски конзул одбили су да присуствују овој сједници, јер не желе да више преговарају са Есад-пашом,

који је на њихову ноту, у којој су захтјевали дозволу за напуштање вароши, одговорио на начин који не доликује.

Црква је од прије три недјеље ноћу пуна свијета. Надбискуп је забрањено да се пали свјетлост. Не може се замислити шта би било кад би једна тешка граната пала на цркву.

8. март 1913.

Каваз нам (на Тапе-у) јави да Црногорци освјетљавају варош Скадар рефлекторима. Посматрали смо приказ. На Бардањолу отпоче ватра - жесток бој. Напад без резултата трајао је 1 час.

Јутрос су се састали конзули код Манчинели-а и саставили ноту Есад-паши, у којој му скрећу пажњу на чињеницу да становништво умире од глади, да се варош бомбардује већ мјесец дана и да се најмање мјере нијесу предузеле за њену одбрану; како је одбио одобрење да конзули и коло није отпутују, и како је одбио да Црногорцима преда ноту у којој је било саопштење да се бомбардују конзулати и остале повлашћене зграде; с обзиром на то да је он све ово одбио, оставља му се пуна одговорност за све што ће се десити.

9. март 1913.

Ноћ је била мирна, овдје ондје топовски пуцањ.

Пред зору поче борба око Брдице, а и Тарабош се јави. Говори се да су Турци одбили Црногорце код Дарагиати-а и да је дебарски батаљон посио ово село. Црна Гора на сваки пораз одговара још жешћим бомбардовањем вароши.

Велики топ од Бокси-а туче данас турски Истихкиам. Једно једино зрно пало је у градски парк. Увече шаље Тарабош своја зрна у турски квартал.

10. март 1913.

Нашло се једно лице које је изјавило да је спремно да ће за 100 турских лира прећи границу и са телеграмом конзулата отићи ка Медови, Драчу или Котору. Видјећемо да ли ће бити успјеха.

И других 10 боца спустили смо у Бојану.

Ноћу је турски дио вароши добио свој оброк са Тарабоша.

11. март 1913.

6 часова по подне. Управо одоше од нас Есад-паша и мајор Кирами-беј. - Не говори се о предаји вароши. Господа изгледа да су сасвим задовољна својом судбином.

12. март 1913.

Велико бомбардовање које је почело у 10 часова и сада још у 2. 30 по подне траје. 17 или 18 топова непрекидно туку варош. - У двориште и врт руског конзула пало је пет граната. На цркву је пало 4 или 5 зрна (у њој је било на стотине људи и побјегли су на пазар).

7 часова увече катедрала гори!

10 часова ноћу. Бомбардовање се продужава поновљеном жестином.

13. март 1913.

Сакристија катедрале изгорјела је потпуно, сама црква тешко оштећена.

Од католика убијено је 10, а рањено 15. Како је код Турака још се не зна.

Данас слабије бомбардовање, а од 3 по подне јаче са свих страна и у свим правцима.

6 1/2 по подне - црквени торањ у пламену. Жалосно за репрезентанта силе која штити вјеру.

14. март 1913.

Говори се да је дошао брод са преговарачима.

Манчинели је од Есад-паше (на Тепе-у) дознао да је Пламенац понова долазио да у име црногорског Краља позове конзула и њихове држављане да напусте варош прије поновног предузимања бомбардовања. Есад-паша је одговорио да не може да пусти ни конзуле нити ма какве странце, бар дотле док не добије налог за то из Цариграда.

Пламенац је говорио о преговорима о миру.

15. март 1913.

3 ч. по подне - Турци отворише ватру. Црногорци одговарају тучењем само вароши.

На предстражи војници обију страна пуше заједно цигарете, па чак пију и црну кафу, а црногорска артиљерија руши варош.

7 ч. увече. Почиње бомбардовање тешким бомбама. Турски официри рачунају да је на варош пало 3000 зрна.

16. март 1913.

Ноћу бомбардовање (64 тешке гранате).

(Видјео се брод и очекивао се парламентар. Брод је био црногорски и гонио је барку којом су побјегли неки муслимани из Тузи.)

По подне-топовска ватра са Тарабоша, али не на варош.

Око 9 ч. увече - киша шрапнела.

17. март 1913.

Јутрос је дошао један војник грчке народности и испричао да војска више нема хљеба: прима само месо, јер нема ни пиринча.

18. март 1913.

Војници причају да је Тарабош готово изгубљен и да ће га Црногорци освојити за неколико дана без великих борби.

Тарабош гађа сваког сата један метак.

20. март 1913.

Фрањевац Фихта осуђује "варварство" Црногораца.

Турци са Тепе-а гађају Шелдину, Црногорци одговарају.

21. март 1913.

Цио дан туку се утврђења. Говори се о многим рањеним и многим погинулим.

Ноћас је умрла од глади једна католкиња. 100 ока кукуруза стоји 660 круна.

23. март 1913.

Посјета Руског конзула.

У 5 по подне - посјета Есад-паше и мајора Кирами.

25. март 1913.

Црногорци туку турске ровове и утврђења.

Киша.

4 по подне. Приспио је брод са црногорским преговарачима. - На питање драгомана, Есад-паша је одговорио да вечерас још ништа не може рећи.

26. март 1913.

Есад-паша саопштио је драгоманима (аустријском и италијанском) да су парламентарни, њих 8 (један је био Пламенац), означили неутралну зону на црногорском дијелу, да сви становници вароши хришћани, Турци, конзули и странци напусте одбрамбену линију и пређу Црногорцима, који ће се старати за њихов смјештај и издатке а за ово зарачунаће Турској. Есад-паша је категорички одбио, док не добије наређење из Цариграда.

Данас није било гађања. Да ли је то резултат јучерашњих преговора? Јер ко може потпуно вјеровати ријечима Есад-паше?

27. март 1913.

Црногорци гађају ровове.

28. март 1913.

Од синоћ се не гађа. Говори се о примирју.

29. март 1913.

У 7.30 (јутро) одјекивао је са свих страна: Аероплан! Аероплан! Стварно је био један аероплан који је дошао од Брадице, прешао изнад вароши у правцу Фуша-Штојта и вратио се преко Брдице. Турске трупе гађале су га као луде. - Од 11 ч. велика хаубица туче турске положаје.

Шарлах се шири.

30. март 1913.

Говори се да је јучерашњи аероплан био аустријски ваздухопловни "брод"...

31. март 1913.

Око 10 ч. отворише Срби жестоку артиљеријску ватру на Брдицу. Црногорци туку Тарабош и Бардањол.

6 ч. увече. Борба се продужава. Рефлектори освјетљавају варош.

1. април 1913.

Непознати су резултати јучерашње борбе. Убијен је кувар Есад-паше (шрапнелом).

Данас се туче Тарабош.

2. април 1913.

600 мртвих - говори се - остало је на Тарабошу. Црногорци су - вели се - заплијенили три митраљеза и демонтовали један топ. Већи број рањеника донијет је са Тарабоша, као и са Бардањола.

Вријеме прерасло.

5. април 1913.

Говори се да је један официр покушао атентат на Есад-пашу. Није успио и убијен је.

6. април 1913.

Гађање утврђења ноћу, а дању између 5 и 6.

8. април 1913.

Миран дан. У даљини се виде трупе како маршују и претпоставља се да су Грци, који долазе као појачање Црногорцима и Србима.

По подне био је у посјети мајор Кирами-беј. Говорио је да је видио превод из "Echo de Paris" - гдје се говори о свјетском рату.

Од јуче војници не примају хљеб, него пексимит. За мјесец дана мора доћи до предаје.

9. април 1913.

Ноћу јака олуја.

11. април 1913.

Синоћ смо већ били легли око 10.30 кад се појави шеф штаба мајора Кирами. Сишао је из тврђаве да саопшти мом мужу да су са тврђаве (Кастела) и Тарабоша видјели шест ратних бродова, који изгледа - по типу - да припадају аустријској морнарици и види се јасно да желе да ступе у везу са нама помоћу рефлектора. Кирами је дошао да од нас замоли морзеоу азбуку за општење са бродовима.

15. април 1913.

Тарабош је снијегом покривен.

Данас је од глади умрло осам лица (међу хришћанима).

16. април 1913.

Борба код Бардањола и Фуша Штојта, К-т Бардањола, артиљеријски мајор погинуо је и одмах је сахрањен.

Велики топ "неман" гађао је турске линије.

У 11.30 шрапнел у нашем врту.

Ратни бродови још увијек су код Пулаја.

По подне са Тарабоша туку цитаделу (Град) гдје је Есад-паша.

18. април 1913.

Овај рат се води са оријенталним немаром. Шест недјеља Црногорци туку варош, убијају невинне и одмарају се 4 недјеље.

У 2 ч. по подне Црногорци туку Кастел (Град) и касарне на Тепе-у.

У вечер - до 8 ч. - Црногорци туку групу утврђења у Фуша Штојту.

19. април 1913.

Цио свијет мисли да трупе имају хране још само за пет дана.

20. април 1913.

У 2 ч. по подне отпоче правилно бомбардовање. На Француском конзулату заставна мотка је оштећена и застава окинута.

Сиротиња је данас добила коњског меса.

3 ч. по подне. Велика новост: мајор Кирами и још један официр иду као преговарачи бродом у Зогај, у Црногорски стан.

Од прије три дана побуна трупа на М. Бардањолу: неће да једу коњско месо и траже хљеба. Јуначко држање официра не помаже више ништа против овог елементарног узрока. Учињен је први турски корак: почетак свршетка.

Око 10 1/2 увече: топовски пуцњи.

21. април 1913.

Око 5 ч. неколико "тешких".

У 11 ч. црногорски парламентарни у царинарници. Нијесу им везали очи при улазу у варош. Цео свијет кличе: то је мир!

У 3 ч. по подне топовска ватра.

Есад-паша издао је трупама наредбу слједеће садржине: "Јутрос су дошли српски официри и предали ми писмо генералисима Махмуд Шефкет-паше, у коме саопштава да су Србија и Турска на интервенцију сила, закључиле мир и да су Срби спремни да се повуку. Нека побједоносне трупе, које су се опирале 7 мјесеци Србима (20.000) и Црногорцима (25.000) издрже храбро против Црногораца, који ће сигурно слједећих дана учинити све да заузму варош".

22. април 1913.

Прошла ноћ као у паклу.

8 ч. увече. Есад-паша позвао је к себи виђене људе Скадрани, мухамеданце и хришћане, и саопштио им је да варош мора да преда. Када сам чула ову новост, следила ми се крв у жилама. А наши институти, наше школе, наша болница и наш просвјетни протекторат? Све пропаде.

23. април 1913.

Гроф Манчинели сав је утучен.

Есад-паша упутио је конзулима ноту, у којој их извјештава да ће сјутра предати варош и отићи са трупама, последије борбе од 7 мјесеци, без помоћи споља и због немогућности да прибави храну.

Сјутра ће бити овдје Црногорци!

Католички Албанци сретни су у толико што виде да одлазе омрзнути Турци.

24. март 1913.

Посјета мајора Кирами, начелника г-штаба тврђаве. Опростисмо се са сузама у очима. Турци су се показали као џентлмени.

По подне улаз Црногораца. Није био импозантан. Три батаљона са музиком. Народ се држи сасвим апатично.

Посљедња ријеч још није изговорена. Бар и Улцињ блокира међународна флота. Да су Турци имали хране још само за 8 дана, то би Црногорци морали, одговарајући захтјеву Европе, напустити опсаду Скадра. Баш су одлучили - тако се чује сада - да прије напуштања својих положаја не оставе ни камен на камену вароши Скадра.

Швајцарац новинар стигао је први.

25. април 1913.

Чују се топовски пуцњи. Улази у град престолонаследник Данило.

Један црногорски мајор - ађутант генерала Вукотића, посјетио је мога мужа, да се распита како је конзулима.

На мој поздрав: "Ви сте сад Црногорка", Марта Пренк поче плакати.

26. април 1913.

Пламенац је био данас код нас и питао ме је како ми је. Одговорила сам од ријечи до ријечи: "Богу благодарећи добро, али не благодарећи Црногорцима, јер су они све учинили да нас више не буде међу живима". Заклео се да је и он био против бомбардовања.

27. април 1913.

Сједница конзула ради споразума о одговору на наименовање генерала Мартиновића за гувернера Скадра.

По подне сам видјела улазак принца Мирка, окружена великом пратњом.

28. април 1913.

Адолф је данас био код генерала Мартиновића, под изричном резервом, да је ово само посјета учтивости послје примљене обавијести и да не прејудицира одлуку своје владе.

Пламенац и дворски маршал Греговић били су по подне код нас. Посљедњи рјече да је ситуација врло критична.

Пред вечер посјета конзула Крајевског са француским војним изаслаником на Цетињу пуковником Фурније-ом; дошао је да Крајевском преда крст Легије части.

Данас сјутра биће принуђен мој муж да се фотографише пред рупом на нашем зиду - од стране представника фирме Пате.

30. април 1913.

Опростила сам се са сиромашном дјецом коју сам хранила. Од сада ће им Црногорци давати хљеб.